

TIL A ANAFORA¹

Marián ZOUHAR

Anafora sa dostala do pozornosti našich logikov a filozofov len celkom nedávno. Prickopníckou prácou pritom bola štúdia Františka Gahéra [1] (prípadne pozri [2]). Gahérova stať je dôležitá aj z iného dôvodu: predstavuje – aspoň pokiaľ viem – prvé systematické skúmanie fenoménu anafory v kontexte transparentnej intenzionálnej logiky (TIL), ktorej pôvodcom bol český logik Pavel Tichý a ktorá už stihla zapustiť veľmi hlboké korene v českom a slovenskom prostredí. Prívrženci TILky s úspechom aplikujú túto teóriu na rozličné jazykové, logické a sémantické fenomény, a preto bolo len otázkou času, kedy sa do ich pozornosti dostane aj anafora.

Cieľom tohto polemickejšie ladeného článku je trochu bližšie sa pozrieť na Gaherovu analýzu anafory. Ukáže sa, že táto teória v podstate v sebe skrýva dve nezlučiteľné koncepcie, ktoré treba oddeliť a zbaviť sa tej, ktorá nedokáže úspešne riešiť jednotlivé prípady. V súvislosti s touto slabšou teóriou poukážem na dva druhy problémov. Po prvé, zdá sa mi, že nie celkom vyhovuje konceptuálnemu aparátu TILky, takže vzniká problém, ako ju nenásilne zakomponovať do celkového obrazu. Po druhé, zdá sa mi, že existujú určité prípady anafory, ktoré nedokáže uspokojivo vyriešiť. Napokon naznačím, že druhá teória má lepšie vyhliadky na úspech a po určitých zlepšeniach môže fungovať ako plnohodnotná súčasť TILkovského obrazu sémantiky jazyka. Najprv však aspoň stručne naznačím, v čom problematika anafory spočíva, a zhrniem základnú tézu Gaherovej teórie anafory zo statí [1] a [2].

1. Problematika anafory

Typickými prípadmi výskytu anafory sú napríklad tieto vety:

- (1) Ján miluje *svoju* matku.
- (2) Každý človek miluje *svoju* matku.
- (3) Každý človek, ktorý má aspoň jedno nové auto, *ho* v nedeľu umýva.

Anafoncké výrazy sú vyznačené kurzívou. Anafoncký výraz je vo všeobecnosti taký výraz, ktorý *sémanticky* závisí od nejakého predchádzajúceho výrazu; to znamená, že sémantický obsah anafonického výrazu je určený sémantickým obsahom nejakého iného výrazu, ktorý sa nazýva *antecedentný výraz* (vzhľadom na daný anafonický výraz). Problém spočíva v tom, ako explikovať túto sémantickú závislosť. Jedna vec je však istá: anafonický výraz funguje ako nástroj *tematického zjednocovania textov*, teda

¹ Táto stať vznikla v rámci grantového projektu *Anafora v prirodzenom jazyku* podporeného grantom Univerzity Komenského UK/14/2004.

anaforický výraz sa vzťahuje na ten istý objekt ako daný antecedentný výraz čiže veta obsahujúca prvý výraz bude o tom istom ako veta obsahujúca druhý výraz. Termín „vzťahovať sa“ použitý v predchádzajúcej vete je tu použitý voľnejšie, k jeho explikácii sa ešte vrátíme. Preto aj presný význam tematického zjednocovania diskurzu ešte podrobíme stručnej úvahe.

Prejdime k vetám (1) – (3). Výraz „svoju“ vo vete (1) je nepochybne anaforicky závislý od mena „Ján“. Populárne vysvetlenie teda hovorí, že výrazy „Ján“ a „svoju“ budú v (1) koreferujúce (vlastné mená sú referujúce výrazy, takže všetky výrazy, ktoré sú anaforicky závislé od vlastného mena, budú takisto referujúce).²

Vo vete (2) sa sémantika anaforického výrazu „svoju“ už nedá vysvetľovať na základe koreferencie, pretože antecedentným výrazom je tu výraz „každý človek“, teda kvantifikátor (a kvantifikátory vo všeobecnosti nereferujú). Keby sme však vetu (2) prepísali do jazyka predikátovej logiky, ukázalo by sa, že výraz „svoju“ tu plní úlohu premennej viazanej práve všeobecným kvantifikátorom. Keď to zovšeobecníme, dostaneme ďalšiu populárnu teóriu: ak je anaforický výraz závislý od kvantifikátora ako svojho antecedentného výrazu a nachádza sa v jeho dosahu, tak daný anaforický výraz možno explikovať ako premennú viazanú týmto kvantifikátorom.

Veta (3) predstavuje špecifický prípad, pretože anaforický výraz „ho“ je závislý od kvantifikovaného antecedenta (výrazu „aspoň jedno nové auto“), ale nenachádza sa v jeho dosahu. Nedá sa teda použiť ani koreferenčná teória, ani teória viazanej premennej. Momentálne existuje na svete veľa veľa teórií, ktoré sa pokúšajú explikovať práve tento druh anafory, ale nebudem sa tu nimi zaoberať. Aspoň intuitívne: anaforický výraz by sa mal vzťahovať na to, čo je – zjednodušene povedané – extenziou antecedentného kvantifikátora. Extenziou kvantifikátora „aspoň jedno auto“ je množina obsahujúca aspoň jeden prvok, pričom táto množina je podmnožinou množiny áut. Anaforický výraz by teda mal vyčleňovať niektorú z týchto množín práve preto, že je extenziou príslušného antecedentného výrazu.

2. Gahér o anafore

Zdá sa, že aj Gahér svoju pozornosť zameriava predovšetkým na posledný druh prípadov. Navyše, zo všetkých prípadov tohto druhu ho zaujíma najmä jeden špecifický a komplikovaný prípad, keď sa antecedentný výraz vyskytuje v dosahu slovesa pre pojmové postoje. Ako ilustráciu si môžeme napríklad uviesť vetu

- (4) Walter Raleigh hľadal miesto výskytu Eldoráda a nenašiel *ho*.

Prv, než uvediem, ako túto vetu analyzuje Gahér, musím však aspoň veľmi stručne uviesť základné pojmy TILky. Podľa TILky sú významom výrazu špecifické logické objekty nazývané *konštrukcie*, ktoré môžeme zjednodušene chápať ako akési návody

² Osobne si nemyslím, že je to správna teória. Úvahy na túto tému tu však nebudem rozvíjať; čitateľa odkazujem na stať [5], v ktorej objasňujem niektoré svoje dôvody proti tejto teórii.

na vyberanie objektov vhodného typu.³ Napríklad výraz „2 + 3“ vyjadruje konštrukciu konštruujúcu objekt, ktorý je výsledkom aplikácie operácie sčítania na dvojicu čísel 2 a 3, teda konštruuje číslo 5; číslo 5 môžeme pokladať za extenziu výrazu „2 + 3“. Konštrukciu vyjadrenú výrazom „2 + 3“ by sme mohli zapísať ako $[^0+^0_2^0_3]$. V tomto zápise „0-“ znamená *trivializáciu*, čo je jednoduchý druh konštrukcie, ktorý konštruuje objekt bez akejkoľvek zmeny. Keď si zoberieme operáciu sčítania +, tak zápis $^0+$ konštruuje túto operáciu na základe trivializácie. Táto konštrukcia je dôležitá z mnohých dôvodov, okrem iného aj preto, že $[^0+^0_2^0_3]$ je ako celok konštrukcia a musí byť „homogénna“, teda môže ako zložky obsahovať iba konštrukcie; zápis $[+2\ 3]$ nie je korektný, lebo predpokladá, že v konštrukcii máme obsiahnuté samotné čísla. Mimochodom, $[^0+^0_2^0_3]$ je príkladom ďalšieho druhu konštrukcií – je to *kompozícia*, ktorá konštruuje hodnotu funkcie aplikovanej na argumenty. Konkrétne „+“ označuje funkciu a „2“ a „3“ jej argumenty v zápise „2 + 3“; $[^0+^0_2^0_3]$ bude konštruovať výsledok aplikácie tejto funkcie na jej argumenty (konštrukciu konštruujúcu funkciu uvádzame na prvom mieste v zápise, jej argumenty v danom poradí po nej). Všimnite si, že jeden objekt môže byť konštruovaný mnohými spôsobmi; napríklad číslo 5 sa dá konštruovať ako 0_5 , $[^0+^0_2^0_3]$, $[^0-^0_6^0_1]$, $[^0\sqrt{^0+^0_2^0_3}]$, $[^0-^0_7^0_4]$, $[^0\times^0_4^0_5]$ atď. Preto je dôležité, že významom výrazu je konštrukcia, nie konštruovaný objekt. Takisto aj *premenné* sú konštrukcie, teda nechápu sa ako písmená, ale objektívne. Premenná konštruuje objekt v závislosti od valuácie, teda konštruuje pri danej valuácii ten objekt, ktorý jej táto valuácia priradí ako hodnotu. A napokon ešte máme konštrukcie konštruujúce funkcie; nazývajú sa *uzáver*. Vezmime si výraz „x + y“. Konštrukcia vyjadrená týmto výrazom bude konštruovať objekt v závislosti od hodnoty daných premenných a v zásade konštruuje funkciu, ktorá ľubovoľnej dvojici čísel priradí ďalšie číslo, konkrétne číslo, ktoré je výsledkom sčítania prvých dvoch čísel. Túto funkciu zapíšeme takto: $[\lambda x\lambda y[^0+x\ y]]$ (pred x a y nedávame „0-“, lebo premenné už sú konštrukcie), ide teda o konštrukciu operácie sčítania. V prípade empirických výrazov, ktorých hodnoty závisia od možného sveta a časového okamihu (svetamihu), musíme do konštrukcií zakomponovať aj premenné možných svetov a časov, w a t. Napríklad empirický výrok „Mars je planéta“, ktorý je zhodou okolností pravdivý, bude vyjadrovať konštrukciu konštruujúcu propozíciu, nebude vyjadrovať konštrukciu konštruujúcu pravdivostnú hodnotu, pretože pravdivostná hodnota tejto vety môže byť v rôznych svetamihoch rôzna. bude teda vyjadrovať funkciu, ktorá bude svetamihom priradovať pravdivostné hodnoty. Zapíšeme: $[\lambda w\lambda t[^0P_w^0M]]$ („Mars“ je vlastné meno, rigidný designátor, takže nie je potrebná relativizácia vzhľadom na svetamih).

Vráťme sa k vete (4). Anafonický výraz „ho“ je tu závislý od výrazu „miesto výskytu Eldoráda“. Walter Raleigh podľa vety (4) zaujíma určitý postoj hľadania k niečomu, k nejakému miestu a tvrdí sa, že toto miesto nenašiel. Výraz „ho“ sa preto

³ Exaktnú definíciu pojmu konštrukcie ani formuláciu rozvetvenej teórie typov, ktorú TILka využíva, nebudem uvádzať. Čitateľ ich nájde v mnohých prácach, okrem iného aj v [1] a [2], ale napríklad aj v [3] alebo [4]

vzťahuje na to isté ako „miesto výskytu Eldoráda“. Na základe sémantickej reprezentácie tejto vety (pozri [1], 153) môžeme usúdiť, že veta (4) znamená pre Gahéra to isté ako veta

- (5) Walter Raleigh hľadal miesto výskytu Eldoráda a Walter Raleigh nenašiel miesto výskytu Eldoráda.

(Zároveň si možno všimnúť, že podľa Gahéra bude v druhej zložke konjunkcie vety (4) zamlčaný výskyt mena „Walter Raleigh“; túto vec si nebudem bližšie všimnúť, lebo s anaforou priamo nesúvisí.) Využitím aparátu TILky totiž obe vety možno reprezentovať takto („H“ je skratka za „hľadať“, „R“ za „Walter Raleigh“, „M“ za „miesto výskytu“ a „E“ za „Eldorádo“; mimochodom, „Eldorádo“ sa nechápe ako vlastné meno objektu, ale ako deskripcia, keďže žiadne Eldorádo neexistuje – preto relativizácia vzhľadom na svetamih):

$$(5^*) \quad [\lambda w \lambda t ([\lambda w \lambda t [{}^0 H_w {}^0 R [\lambda w \lambda t [{}^0 M_w {}^0 E_w]]]])_{wt} \wedge \\ \wedge [\lambda w \lambda t [{}^0 - [{}^0 N_w {}^0 R [\lambda w \lambda t [{}^0 M_w {}^0 E_w]]]])_{wt}]$$

Hrubým písmom je vyznačená konštrukcia, ktorú by mal vyjadrovať anaforický výraz v (4). Môžeme usúdiť, že anaforické zámeno „ho“ vo vete (4) v podstate slúži ako výraz reprezentujúci tú istú konštrukciu ako výraz „miesto výskytu Eldoráda“. Táto konštrukcia konštruje intenziu, čo je zrejme v poriadku, lebo v antecedente viet (4) a (5) Walter Raleigh zaujíma postoj k intenzii, nie k hodnote tejto intenzie v danom svetamihu (keby zaujímal postoj k hodnote intenzie, nemusel by ju hľadať). Analogicky Gahér postupuje aj v ďalších príkladoch.

Zovšeobecňujeme: *anaforický výraz vyjadruje tú istú konštrukciu ako výraz, ktorý je vzhľadom na daný anaforický výraz antecedentný.*

Je však zarádzajúce, že teoretické úvahy a definície sa u Gahéra líšia od praktickej analýzy anaforických kontextov. Uvedené zovšeobecnenie vyjadruje tézu, o ktorú sa Gahér musel opierať pri praktických analýzach. Pozrime sa teraz, ako vyzerajú definície a teoretické tvrdenia na stranách 152 – 153 state [1].

Pristavme sa hneď pri situácii, ktorú predstavuje veta (4). Ide o prípad, v ktorom sa antecedentný výraz vyskytuje v dosahu slovesa pre pojmový postoj a agent zaujíma empirický postoj k intenzii (nie hodnote intenzie pre daný svetamih); navyše je tento postoj *de dicto*, nie *de re*. Na tento prípad by sa mal vzťahovať bod 2 na strane 152, ktorý znie:

Anafora je výberová funkcia, ktorá pozícii indikovanej [anaforickým výrazom] priradí ako hodnotu tú intenziu, ktorá je identifikovaná naľavo (v lineárnej postupnosti) prvou podkonštrukciou celej konštrukcie označenej textom, ktorá spĺňa všetky typové podmienky, kladené na význam [anaforického výrazu] v jeho pozícii.

Podľa uvedeného zovšeobecnenia by mal anaforický výraz vyjadrovať konštrukciu, ktorú vyjadruje aj antecedentný výraz (táto konštrukcia spĺňa aj to, že je prvou podkonštrukciou vhodného typu naľavo od pozície vyznačenej anaforickým výrazom).

V citovanej pasáži sa však nehovorí, že anaforický výraz by mal vyjadrovať takúto *konštrukciu*, ale spomína sa len to, že by mal mať priradenú *intenziu*, ktorú konštruuje konštrukcia vyjadrená antecedentným výrazom.

Nezrovnalosť, na ktorú tu narážam, v podstate spočíva v tom, že ak anaforu máme chápať ako určitú výberovú funkciu, tak podľa konkrétnych príkladov ide o funkciu, ktorá v predchádzajúcom texte hľadá *konštrukciu*, kým podľa teoretických vyjadrení na stranách 152-153 z [1] to bude funkcia, ktorá bude v predchádzajúcom texte hľadať buď (prípád 2) *intenziu* konštruovanú konštrukciou vyjadrenou antecedentným výrazom, alebo (prípád 3, prípad empirických *de re* postojov k intenzii) *hodnotu intenzie* konštruovanej konštrukciou vyjadrenou antecedentným výrazom, alebo (prípád 1, prípad matematických postojov) *konštrukciu* vyjadrenú antecedentným výrazom, alebo (prípád 4, prípad extenzionálnych kontextov) *extenziu* danej konštrukcie (čo je v podstate zase hodnota príslušnej intenzie ako v prípade 3).

Rozdiel medzi týmito dvoma situáciami nemá len kozmetický charakter. Ako som totiž uviedol, rôzne konštrukcie môžu konštruovať ten istý objekt. Keby sme sa teda riadili spomínanými teoretickými vyjadreniami, nemuselo by to automaticky znamenať, že anaforický výraz bude vyjadrovať tú istú konštrukciu ako antecedentný výraz (ako uvidíme v nasledujúcej časti, často musí anaforický výraz vyjadrovať *inú* konštrukciu ako jeho antecedentný výraz). To znamená, že uvedené zovšeobecnenie by neplatilo: anaforický výraz by mohol vyjadrovať inú konštrukciu ako antecedentný výraz, ale tieto konštrukcie by museli byť v niečom podobné: museli by konštruovať tú istú intenziu alebo by mohli konštruovať rôzne intenzie, ktoré však majú tú istú extenziu. Tieto dva prístupy sú teda nezlučiteľné.

V podstate možno povedať, že v Gahérovej stati sa vyskytujú dve teórie: zovšeobecnenie utvorené na základe Gahérových príkladov predstavuje jednu teóriu – nazvime ju teóriou A – a rigidnejšie teoretické úvahy zase predstavujú druhú teóriu, teóriu B. Zdá sa mi, že ak by sme si mali jednu z týchto teórií vybrať, mala by to byť teória B. V nasledujúcej časti ukážem, že teória A má katastrofálne dôsledky.

3. Problémy teórie A

Podľa teórie A by tematické zjednotenie textu, o ktorom som hovoril v prvej časti, vyzeralo asi takto. Anaforický výraz sa vzťahuje na to isté ako antecedentný výraz, vzťahovanie sa explikuje ako vyjadrovanie, teda ako vzťah medzi výrazom a jeho významom, ktorým je v TILke konštrukcia. Tematické zjednotenie textu spočíva v tom, že antecedentný aj anaforický výraz budú vyjadrovať *tú istú konštrukciu*. Anafora by bol fenomén, ktorý by sa vyskytoval na úrovni konštrukcií. Teória A teda chápe anaforu ako výberovú funkciu, ktorá v istom zmysle „prehľadáva“ predchádzajúci text a hľadá vhodnú *konštrukciu*, ktorú priradí anaforickému výrazu ako jeho význam v danom kontexte. Samozrejme, že konštrukcia vyjadrená anaforickými výrazom bude potom konštruovať ten istý objekt ako konštrukcia vyjadrená antecedentným výrazom, čo je – zdá sa – želateľný výsledok. Dosiahneme ho však za príliš veľkú cenu, ktorá hovorí *proti* teórii A. V nasledujúcich odsekoch budem predpokladať platnosť tejto teórie.

Gahér píše, že „anaforický výraz je menom výberovej funkcie...“ ([1], 153). Aby však nejaký výraz bol menom niečoho, musí tento výraz vyjadrovať konštrukciu, ktorá bude „toto niečo“ konštruovať. To znamená, že v rámci TILky anaforický výraz musí vyjadrovať konštrukciu, ktorá bude konštruovať danú výberovú funkciu. Neexistuje v rámci TILky prípad, že by vzťah medzi výrazom a nejakým objektom nebol sprostredkovaný vzťahom medzi výrazom a istou konštrukciou a vzťahom medzi touto konštrukciou a daným objektom.

Lenže ak je to tak, vzniká vážny problém v tom, že ak anaforický výraz vyjadruje konštrukciu konštruujúcu výberovú funkciu a zároveň táto výberová funkcia „prehľadáva“ predchádzajúci text a hľadá v ňom konštrukciu, ktorú by mohla priradiť tomuto anaforickému výrazu ako jeho význam, tak anaforický výraz bude musieť vyjadrovať dve konštrukcie. Alebo inými slovami: Ak je pravda, že význam anaforického výrazu závisí od významu antecedentného výrazu (nech je táto závislosť akákoľvek) a zároveň sa anaforický výraz vzťahuje na výberovú funkciu čiže už musí mať význam, konštrukciu, ktorá bude konštruovať túto výberovú funkciu, tak vôbec nepotrebujeme „prehľadávať“ predchádzajúci text, aby sme našli konštrukciu, ktorú by sme mohli priradiť anaforickému výrazu ako jeho význam; veď anaforický výraz už musí mať význam, ak je menom výberovej funkcie. To znamená, že anafora zo sémantického hľadiska nič nerieši, resp. nejde o sémanticky relevantný problém. Existuje totiž význam anaforického výrazu, ktorý má nezávisle od významu výrazu, ktorý je vzhľadom na daný anaforický výraz antecedentný.

Keby niekto chcel navrhnúť, že anaforický výraz sa síce nejako vzťahuje na výberovú funkciu, ale jeho významom *nie* je konštrukcia konštruujúca túto výberovú funkciu, možno odpovedať: keby anaforický výraz nemal vyjadrovať túto konštrukciu, nemohol by sa ani vzťahovať na príslušnú výberovú funkciu, a to znamená, že by *de facto* nemohol byť anaforickým výrazom, keďže znakom anaforického výrazu je podľa Gahérovej teórie A to, že sa vzťahuje práve na túto výberovú funkciu. Teda: anaforický výraz sa *musí* vzťahovať na výberovú funkciu; preto anaforický výraz *musí* vyjadrovať konštrukciu konštruujúcu túto funkciu, a preto anaforický výraz *nesmie* vyjadrovať žiadnu inú konštrukciu, lebo by prestal byť anaforickým výrazom.

Gahérovej teórie A sa nedá začleniť do TILky, aj keď používa jej aparát. Na základe TILky a explikácie anafory ako výberovej funkcie musí byť významom anaforického výrazu konštrukcia tejto výberovej funkcie. Týmto významom nemôže byť konštrukcia, ktorá by konštruovala nejaký iný objekt alebo dokonca objekt nejakého iného typu. Ak zase na druhej strane prijmem, že významom anaforického výrazu je práve táto druhá konštrukcia, tak „neTILkovský“ prvok je zase v tom, že anaforický výraz by sa mal vzťahovať na príslušnú výberovú funkciu bez toho, že by vyjadroval konštrukciu, ktorá by ju konštruovala, ale takýto spôsob „vzťahovania sa výrazu na niečo“ je absolútne záhadný a jednoducho protirečí čistej explikácii tohto vzťahu, ktorú ponúka TILka. Zostáva záhadné, v čom je sémantická relevantnosť anafory.

Druhý okruh problémov, do ktorých upadá teória A, spočíva v tom, že uvedená explikácia anafory nevysvetľuje mnohé prípady anaforickej závislosti. Akceptujeme, že

významom anaforickeho výrazu je konštrukcia, ktorú príslušná výberová funkcia „nájde“ v predchádzajúcom texte. Aplikujeme tento postup na vetu

- (6) Ak Jacques Clousseau stráži Ružového pantera, nikto ho neukradne.

Anaforicke zámeno „ho“ podľa tejto teórie vyjadri tú istú konštrukciu ako vlastné meno „Ružový panter“, takže veta (6) bude znamenať to isté ako veta

- (7) Ak Jacques Clousseau stráži Ružového pantera, nikto Ružového pantera neukradne.

To je v poriadku.⁴ Anaforicke zámeno splnilo svoje poslanie: zabezpečilo, že konzekvent vety (6) bude o tom istom ako jej antecedent. K podobnému výsledku dospejeme aj v prípade vety (8), ktorá bude znamenať to isté ako veta (9)

- (8) Ak Jacques Clousseau stráži najväčší diamant na svete, nikto ho neukradne.

- (9) Ak Jacques Clousseau stráži najväčší diamant na svete, nikto najväčší diamant na svete neukradne.

Výraz „najväčší diamant na svete“ je deskripcia, teda vyjadruje konštrukciu konštruujúcu istý druh intenzie, tzv. individuový úrad, ktorý zastáva práve jeden objekt (ak vôbec nejaký). Extenziou oboch výskytov tejto deskripcie v (8) bude ten istý objekt (ak vôbec nejaký). Úspešnosť uvedenej teórie však nezávisí od toho, že by poskytla adekvátnu analýzu anafory, ale od toho, že v (6) aj v (8) funguje jedinečnosť – Ružový panter je jeden a aj najväčší diamant na svete je jeden.⁵

Ako to však bude v prípadoch, kde jedinečnosť nie je obsiahnutá? Všimnime si vetu

- (10) Keby Jacques Clousseau niečo vlastnil, strážil by to ako oko v hlave.

Teória A nám hovorí, že anaforicke výraz „to“ by mal v predchádzajúcom texte nájsť konštrukciu vyjadrenú antecedentným výrazom a pripojiť ju k anaforickeému výrazu, t. j. antecedentný aj anaforicke výraz by mali vyjadriť tú istú konštrukciu. Veta (10) by teda mala vyjadrovať to isté ako veta

- (11) Keby Jacques Clousseau niečo vlastnil, strážil by niečo ako oko v hlave.

⁴ Opať si dovoľím poznamenať, že toto je bežný názor, ktorý však nepokladám za uspokojivý. Momentálne je to však vedľajšie.

⁵ Podobne bude táto teória úspešná v prípade všeobecných kvantifikátorov. Veta „Keby Jacques Clousseau vlastnil všetky diamanty na svete, strážil by ich ako oko v hlave“ sa dá prijateľne analyzovať tak, že anaforicke výraz „ich“ „prevezme“ z predchádzajúceho textu konštrukciu vyjadrenú výrazom „všetky diamanty na svete“. Táto veta teda bude vyjadrovať to isté ako veta „Keby Jacques Clousseau vlastnil všetky diamanty na svete, strážil by všetky diamanty na svete ako oko v hlave“.

Je jasné, že zámeno „to“ v (10) sa vzťahuje na to isté ako výraz „niečo“. Lenže podľa vety (11) je celkom prípustné, že Clousseau vlastní jednu vec, ale stráži celkom inú vec.

Problémom teórie A je práve preto zachovanie tej najdôležitejšej úlohy anafory: zabezpečenie, že veta s anaforickým výrazom bude o tom istom ako veta s príslušným antecedentným výrazom. Teória A vyhovujú skôr prípady tohto druhu:

(12) Jacques Clousseau má zlaté hodinky a aj Hercules Poirot má jednu.

V tejto vete sa *zdá*, že výraz „jedny“ vystupuje ako anaforický výraz. Veta (12) by mala vyjadrovať to isté ako

(13) Jacques Clousseau má zlaté hodinky a aj Hercules Poirot má zlaté hodinky.

Táto analýza by bola v poriadku (keďže Clousseau podľa (13) môže mať iné hodinky ako Poirot), keby... Nuž, keby išlo o pravý prípad anafory. Výraz „jedny“ v (12) slúži ako akési „zámeno použité z lenivosti“ („pronoun of laziness“), teda výraz, ktorý bol dosadený namiesto opakovaného výskytu nejakého predchádzajúceho výrazu. To, že nejde o prípad anafory, vidieť z toho, že výrok obsahujúci výraz „jedny“ nie je automaticky (na základe sémantiky) o tom istom ako prvá zložka konjunkcie (12). Zámená použité z lenivosti by sme preto nemali pokladať za anaforické výrazy. Takže sa *zdá*, že teória anafory A sa dá úspešne aplikovať na prípady, ktoré žiadnou anaforou nie sú!

Tomuto značne paradoxnému záveru sa však nemožno čudovať. Už na začiatku state [1] sa dozvedáme, že anafora je fenomén, ktorý slúži na skracovanie textu (s. 130). To, že výskyt anafory má (niekedy) za následok skrátenie textu, je síce pravda, ale v žiadnom prípade by sme z toho nemali robiť pravú funkciu anafory. Nástrojmi na skrátenie textu sú práve „zámená použité z lenivosti“; anafora slúži v prvom rade na tematické zjednocovanie textu. Skrátenie je len podružnou a vedľajšou záležitosťou, ktorá pramení z toho, že ako anaforické výrazy sa často používajú zámená, ktoré sú zhodou okolností obyčajne kratšie ako výrazy použité ako ich antecedenty. Táto nanajvýš náhodná vlastnosť výrazov rozhodne nemá sémantické dôsledky, preto musí byť v súvislosti s anaforou irelevantná, pokiaľ anaforu chceme chápať ako sémantický fenomén, a nie ako pragmatickú pomôcku pri komunikácii. Gahér teda povyšuje „zámená použité z lenivosti“ na anaforické výrazy, preto by sme mohli predstierať, že teória A funguje, lebo vysvetľuje prípady ako (12).

4. Záver

Môžeme uzavrieť, že Gahér vo svojej stati rozvíja jednu teóriu anafory, ale používa inú. Teória, ktorú používa, je ako sme videli značne problematická a bolo by dobré vziať sa jej. Ak to urobíme, nebudeme môcť povedať, že veta (4) tvrdí to isté čo veta (5) a že (5*) reprezentuje sémantický obsah nielen vety (5), ale aj vety (4). Podobne skončia aj ostatné Gahérove príklady. Prihovárať by som sa skôr za to, aby sme jednotlivé druhy anafory analyzovali v zhode s teóriou B, ktorú Gahér rozviedol

(zrejme neúmyselne) len v teoretickej rovine. To by však znamenalo otvoriť novú diskusiu, ktorá by mala reflektovať nasledujúce body:

a) Mala by sa venovať tomu, akú konštrukciu má vyjadrovať anaforický výraz, pričom by malo ísť o konštrukciu, ktorá by mala konštruovať príslušnú výberovú funkciu.

b) Táto výberová funkcia by už nemala „vyhľadávať“ v predchádzajúcom texte konštrukcie (to iba v špecifických prípadoch, o ktorých Gahér hovorí v bode 1; pozri [1], 152), ale spravidla objekty, ktoré sú týmto konštrukciami konštruované, prípadne hodnoty týchto konštruovaných objektov. Tu treba upozorniť na jeden špecifický aspekt takto chápanej výberovej funkcie, ktorý treba oceniť predovšetkým pri teórii anafory: hodnotami tejto funkcie môžu byť objekty rozličných druhov a typov – konštrukcie, rozmanité intenzie (melen individuové pojmy či vlastnosti a vzťahy, ale aj propozície), extenzie rôznych typov (individuá, množiny, relácie atď.).

c) Takisto musí byť jasné, že konštrukcia vyjadrená anaforickým výrazom musí byť odlišná od konštrukcie vyjadrenej antecedentným výrazom, lebo antecedentný výraz sa nevzťahuje na výberovú funkciu.

d) Zdá sa mi, že v Gahérovom podaní je táto výberová funkcia pomerne „pasívna“ (a to aj v rámci teórie B). Mám tým na mysli to, že jej úlohou je iba „prehľadávať“ predchádzajúci text, nájsť „hotový“ objekt (konštrukciu, intenziu, extenziu) a priradiť ho anaforickému výrazu. Lenže možno nájsť situácie, kde by výberová funkcia mala akosi „vymodelovať“ svoju hodnotu z viacerých zložiek, na ktoré sa vzťahuje predchádzajúci text. Zoberme si napríklad variáciu „oslách“ viet

(14) Keď John kúpil niekoľko oslov a Harry ich zaočkoval, *obaja* išli na pivo.

Anaforický výraz „obaja“ (namiesto toho by sme použili trochu umelo znejúce, ale transparentnejšie „oni“) má zložený antecedent „John a Harry“, ktorý sa však v predchádzajúcom texte nenachádza. Výraz „John“ sa nachádza v jednej zložke konjunkcie, výraz „Harry“ zase v druhej, a preto sa jednoducho nedá prevziať objekt konštruovaný konštrukciou vyjadrenou jedným či druhým menom a vyhlásiť ho za hodnotu výberovej funkcie. Hodnotou tejto výberovej funkcie by mala byť dvojprvková množina {John, Harry}, ktorú tam potrebujeme vytvoriť. Ako by sa s tým mohla vyrovnáť Gahérove teória? To je otvorený problém.

e) TILka je teória, ktorej významnou súčasťou je antikontextualizmus. To znamená, že význam výrazu sa nemení v závislosti od toho, v akom kontexte sa výraz vyskytuje. Anafora je však fenomén, ktorý si vyžiada aspoň čiastočnú revíziu tohto antikontextualistického prístupu. V rôznych použitíach budú môcť niektoré výrazy vyjadrovať rôzne významy (ak pod ich významami rozumieme konštrukcie), pretože tieto druhy výrazov sa dajú použiť ako anaforicky, tak aj neanaforicky (spravidla demonstratívne). Anaforicky použité výrazy totiž budú vyjadrovať konštrukcie, ktoré budú konštruovať výberové funkcie, kým napríklad demonstratívne použité výrazy budú zase vyjadrovať konštrukcie iného druhu, napríklad konštrukcie konštruujúce individuá. A to je jasný kontextualizmus. Keby TILkovská teória anafory mala rešpektovať antikontextualizmus, zrejme by sa musela vzdať aj možnosti explikovať anaforu ako výberovú funkciu

To je niekoľko poznámok na margo teórie anafory, ktorá by mala byť súčasťou TILkovského obrazu sémantiky jazyka. Zároveň som sa pokúsil načrtnúť aj niekoľko varovaní, ako by takáto teória nemala vyzerat'. Gahérová teória (mám tu na mysli teóriu B) môže byť dobrým východiskom, ktoré však treba ďalej rozvinúť, doladiť a preskúmať, ako sa vyrovnáva aj s inými príkladmi (napríklad (14)).

LITERATÚRA

- [1] GAHÉR, F. (2002). Anafora a pojmové postoje. In: Gáliková, S. (ed.): **Filozofia Ludwiga Wittgensteina**. Veda, Bratislava 2002, 130 – 155.
- [2] GAHÉR, F. (2003): Anaphora and Notional Attitudes. In: **Logica et Methodologica**, vol. VII, Univerzita Komenského, Bratislava 2003, 1 – 23.
- [3] MATERNA, P. (1998): **Concepts and Objects**. Acta Philosophica Fennica, Helsinki.
- [4] TICHÝ, P. (1988): **Foundations of Frege's Logic**. Walter de Gruyter, Berlín – New York.
- [5] ZOUHAR, M. (2004). Anafora a referencia. In: Zouhar, M. (ed.): **Používanie, interpretácia a význam jazykových výrazov**. Veda, Bratislava 2004, 128-143.